ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Abduvaliyeva Dilnura Axmadjon qizi

Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti

Xalqaro huquq fakulteti 1-3a-25-guruh talabasi

O'ZBEKISTON EKOLOGIK QONUNCHILIGI VA UNI AMALGA OSHIRISHDA DUCH KELINADIGAN MUAMMOLAR

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasi ekologik qonunchiligining shakllanish jarayonidagi asosiy muammolar va ularni hal qilish bo‘yicha yondashuvlar tahlil qilingan. Tahlilda so‘nggi yillardagi ekologik xavfsizlik, resurslardan foydalanish va qonunchilikdagi ziddiyatlarga e'tibor qaratilib, sohani takomillashtirish uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola asosida normativ-huquqiy baza, xalqaro tajriba va mahalliy monitoring natijalari solishtirilib, O‘zbekiston ekologik siyosatining dolzarb masalalari va yechimlari ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: O'zbekiston ekologik qonunchiligi, barqaror rivojlanish, ekologik monitoring, xalqaro huquq, ekologik madaniyat, resurslardan foydalanish, ekologik muammolar.

Аннотация: В данной научной статье анализируются основные проблемы формирования природоохранного законодательства Республики Узбекистан и подходы к их решению. В статье рассматриваются конфликты в сфере экологической безопасности, природопользования и законодательства, возникшие в последние годы, и разрабатываются научно-практические рекомендации по совершенствованию отрасли. На основе статьи сравниваются нормативно-правовая база, международный опыт и результаты локального мониторинга, а также указываются актуальные проблемы и пути решения экологической политики Узбекистана.

Ключевые слова: природоохранное законодательство Узбекистана, устойчивое развитие, экологический мониторинг, международное право, экологическая культура, природопользование, экологические проблемы.

Abstract: This scientific article analyzes the main problems in the process of forming the environmental legislation of the Republic of Uzbekistan and approaches to solving them. The analysis focuses on the conflicts in environmental safety, resource use and legislation in recent years, and develops scientific and practical recommendations for improving the sector. Based on the article, the regulatory framework, international experience and local monitoring results are compared, and current issues and solutions of the environmental policy of Uzbekistan are indicated.

Keywords: Environmental legislation of Uzbekistan, sustainable development, environmental monitoring, international law, environmental culture, resource use, environmental problems.

Kirish. So'nggi davrlarda atrof-muhit masalalari strategik muammo sifatida yuzaga kelmoqda, bu nafaqat alohida davlatlar uchun, balki butun insoniyat uchun ham. Global isish, suv tanqisligi, havo ifloslanishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, yerning degradatsiyasi va chiqindilarning portlovchi o'sishi kabi muammolar global va milliy ekologik xavfsizlikni kundalik hayot markaziga olib kelmoqda. Shuning uchun, barqaror rivojlanishni va tabiiy

resurslardan oqilona foydalanishni kafolatlaydigan ekologik qonunchilik endi davlat siyosatining bir qismiga aylandi. Bu, ayniqsa, O'zbekiston uchun muhimdir, chunki uning iqlim sharoitlari va zarur suv resurslarining tanqisligi, Orol dengizi ekologik fojiasining halokatli ta'siri va sanoat rivojlanishining kuchayishi atrof-muhitni himoya qilishda yaxshiroq sa'y-harakatlarni talab qiladi. Ushbu masalaning ahamiyati asosan dunyo tabiiy resurslari doirasida ortib borayotgan iqtisodiy keskin o'sish tufayli ortayotgan bosim bilan bog'liq. Aholi sonining ko'payishi, jadallashayotgan urbanizatsiya, sanoat va energetika sohalarida modernizatsiya jarayonlari ham ekologik qonunchilikka bo'lgan ehtiyojni keskin oshirmoqda. Biroq ekologik munosabatlarni faqat ma'muriy tartibga solish yetarli emas, amalda buni faqat tartibga soluvchi organ amalga oshirishi kifoya qilmaydi; ekologik munosabatlarni monitoring qilish va davlat organlari, fuqarolar va iqtisodiy subyektlar o'z majburiyatlarini bajarishlari uchun ekologik nazorat tizimini zamonaviy yondashuvga muvofiq kuchaytirish kerak. Bundan tashqari, ko'proq ekologik huquqbuzarliklar, chiqindilarni boshqarishda tizimli xatolar va ba'zi hududlarda suv va yer resurslaridan tartibsiz foydalanish ekologik qonunchilikni keng qamrovli qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu maqsadda, ekologik huquqni rivojlantirish bo'yicha o'sib borayotgan ilmiy adabiyotlarga qaramay, O'zbekistonda ushbu sohani rivojlantirishdagi haqiqiy muammolar hali keng ko'lamda o'rganilmagan. Mahalliy olimlardan A. Saidov, S. Zokirov, D. Jo‘rayev va X. Abdullayev ekologik xavfsizlik, ekologik huquq nazariyasi va ekologik monitoring sohasida bir qator muammolarni ko'tarishgan, ammo ularning oz qismi yetarli empirik ma'lumotlarga asoslanadi. Xalqaro adabiyotlarda J. Bruntland, R. Carter, H. Daly va J. Peterson kabi olimlar barqaror rivojlanish, ekologik boshqaruv va iqtisodiy-ekologik muvozanat masalalarini muhokama qiladilar, ammo umuman olganda ular rivojlangan davlatlar sharoitlarini ko'rib chiqadilar va natijada ularni ko'pincha mahalliy muhitga to'g'ridan to'g'ri tatbiq etib bo'lmaydi. Ushbu ilmiy tadqiqot loyihalari O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining (2023-yilgi nashri), "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi qonun (yangi nashrlari), "Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonun, "Chiqindilar to'g'risida"gi qonun, "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi qonun, "Yer kodeksi", O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ekologik islohotlar bo'yicha farmonlari/qonunlari, Orol dengizi mintaqasi uchun davlatning maxsus dasturlari va uning huquqiy asoslari uchun idoraviy (normativ/huquqiy) materiallarni normativ-huquqiy asosini belgilab beradi. Bundan tashqari, BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari (17ta), Parij kelishuvi, Biologik xilma-xillik konvensiyasi, Kioto protokoli va boshqa xalqaro me'yorlar tadqiqotning huquqiy asosini tashkil etadi. Amaldagi ekologik qonunlarni amalga oshirishdagi mavjud muammolarni tartibga soluvchi organlarning muvofiqligi yetishmasligi, agentliklarning vakolatlarining chalkashligi, ba'zi me'yorlarning amalda mavjud emasligi, ekologik nazorat mexanizmlarining yetarli emasligi, raqamlashtirishning faol emasligi, past ekologik madaniyat va iqtisodiy jihatdan qoniqarsiz jarimalar sifatida aniqlash mumkin. Masalan, Karamov va boshqalarga ko'ra, ayrim qonunlarda ekologik ekspertiza talablari to'liq amalga oshirilmaydi, chiqindilarni saralash va qayta ishlash me'yorlari mavjud, ammo amaliy infratuzilma yetarli emas, suvdan foydalanish me'yorlari yaxshi belgilangan, ammo suv yo'qotishlari va noqonuniy foydalanish holatlari yuqori. Shunday qilib, ushbu maqolaning asosiy maqsadi ekologik qonunchilikni yaratishga ta'sir qiluvchi tuzilmaviy va institutsional muammolarni o'rganish va aniqlash, normativ va huquqiy vositalarning holatini baholash, empirik natijalarga ko'ra huquqiy tizimdagi aniq bo'shliqlarni ochib berish va huquqiy takliflarni shakllantirishdir. Shuningdek, tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: 1) ekologik qonunchilikni ilmiy ma'lumot manbai sifatida rivojlanishini tahlil qilish; 2) mavjud normativ va huquqiy asosni tizimli o'rganish; 3) empirik kuzatishlarga asoslanib muammolarni aniqlash; 4) tegishli tartibga soluvchi qonunchilikni yaxshilash uchun ilmiy asoslangan taklif.

Asosiy qism. Adabiyotlar sharhi. Ma'lumki, qonun qabul qilingan jamiyat va ma'muriy nazorat tufayli tabiiy muhitni, uning resurslarini va odamlarning sog'lig'ini himoya qilish huquqiy davlatning asosiy vazifasi hisoblanadi. Ekologik qonunchilik ilmiy tadqiqotlarning eng muhim sohalaridan biri bo'lib, uzoq vaqtdan beri nafaqat chet elda, balki O'zbekiston milliy qonunchilik tizimlarida ham katta e'tibor qaratilgan. O'zbekiston Respublikasining ekologik qonunchiligi

asosan "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida", "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida" va "Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonunlar bilan shakllantirilgan. Bunday normativ-huquqiy hujjatlar davlat ekologik siyosatining huquqiy asosini, shuningdek, monitoring, javobgarlik va fuqarolarning ekologik huquqlarini himoya qilish muammosini tashkil etadi. Ekologik qonunning samaradorligi nafaqat qonunlarning mavjudligi bilan, balki qonunlarning to'liqligi, amalda ijro etilishi darajasi, real dunyo tatbiqi, nazorat mexanizmlarining uzluksiz ishlashi va jamoatchilikning ishtiroki bilan belgilanadi, deb hisoblaydi olimlar. Shuningdek, adabiyotda aniqlangan hozirgi muammolardan biri ekologik nazoratning zaifligi, keng jamoatchilik orasida xabardorlik va madaniyatning zaifligi, jarima va jazolash mexanizmlarining samarasizligidir. Ko'plab suiiste'molliklarning kech tan olinishi, monitoring tizimining zamonaviylashtirilmasligi va ba'zi korxonalarning iqtisodiy manfaatlariga berilgan e'tibori atrof-muhit qonunchiligining amaliy ta'sirini to'sib qo'yadi. Ushbu qonunlar nazorat choralari uchun ko'rsatmalar beradi, ammo mutaxassislar nazorat organlari o'rtasida ma'lumotlarning sekin o'tishini va ba'zi hollarda atrof-muhit ekspertizasining rasmiylashtirilgan jarayonlarini tanqid qiladilar. O'zbekistonda atrof-muhit qonunchiligini tahlil qilishda asosiy ko'rsatkichlardan biri bu xalqaro atrof-muhit huquqiy hujjatlari bilan o'zaro aloqasidir. O'zbekiston BMTning "Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiya", “Ozon qatlamini yemiruvchi moddalar bo'yicha Monreal protokoli” va “Parij kelishuvi” kabi bir qator muhim atrof-muhit konvensiyalarini ratifikatsiya qilgan bo'lib, ular atrof-muhit siyosati yo'nalishlarining ustuvorliklarini belgilaydi. Bundan tashqari, xalqaro talablar milliy qonunchilikni modernizatsiya qilish, atrof-muhit standartlarini yangilash va monitoring imkoniyatlarini oshirish uchun dolzarb mezon sifatida ilmiy adabiyotlarda ham keltirilgan. Shuningdek, tabiiy resurslardan foydalanish uchun litsenziyalash va ruxsat berish jarayonida shaffoflik mavjudligi muhim masala bo'ladi, bu tadqiqotlarning xulosalarida ta'kidlangan. Ba'zi hisobotlarning ruxsat olish jarayoni yetarlicha shaffof emasligini, atrof-muhitni baholashning ilmiy asosi har doim ham ishonchli va ilmiy emasligini hamda atrof-muhit baholash natijalari jamoatchilikka to'g'ri usulda yetkazilmasligini aytadi. Bu masalalar atrof-muhit xavfsizligi va himoyasiga bevosita ta'sir qiladi. Monitoring tizimining hozirgi talablariga javob bera olmasligi ilmiy adabiyotlarda keng tarqalgan. Ko'plab mutaxassislar havo, suv va tuproq sifatini o'lchash uchun raqamli, masofaviy monitoring va sun'iy yo'ldosh ma'lumotlari vositalari yetarli emasligini aytishadi. Atrof-muhit xavflariga javob berishdagi kechikish real vaqt ma'lumotlarini yig'ishning sustligi bilan bog'liq. Iqtisodiy rag'batlantirish ham atrof-muhit qonunchiligining samaradorligini oshirish uchun muhimdir. Adabiyotlardan ko'rishimiz mumkinki, jarimalar va sanksiyalar kompaniyalarning atrof-muhitga yetkazgan haqiqiy zarariga mos emas. Ba'zi hollarda, atrof-muhitni muhofaza qilish qoidalariga rioya qilishdan ko'ra jarima to'lash osonroq. "Ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyili to'liq bajarilishi kerak, jarimalar miqdori iqtisodiy va atrof-muhit zarariga muvofiq bo'lishi kerak.

Metodologiya. Ushbu nazariy taxminlardan foydalangan holda, mazkur ilmiy tadqiqot O'zbekistonda atrof-muhit qonunchiligi kontekstida mavjud muammolarni va uning amaliyotini ochib berishga qaratilgan:

1. Hujjatlarni o'rganish usuli - atrof-muhit qonunchiligiga oid asosiy va qo'shimcha normativ-huquqiy qonunlar. Masalan, "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun", "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risidagi qonun" va "Ekologik nazorat to'g'risidagi qonun". Har bir tegishli normativ huquqiy hujjat quyidagilarni tekshirishga yordam berdi:

- nazorat va monitoring tizimi;
- jarimalar va javobgarlik jarayonlari;
- jamoatchilik ishtiroki;
- iqtisodiy chora-tadbirlar (to'lovlar, subsidiyalar va boshqalar);

2. So'rovnoma usuli yondashuvi - ikkinchi ish qismi so'rovnoma natijalarini yig'ishni o'z ichiga oladi (yoki hech bo'lmaganda ikkinchi bosqichda). Ushbu so'rovnoma talabalar va davlat xizmatchilari, shuningdek, xodimlar va fuqarolar o'rtasida o'tkazildi. Savollar: 1) atrof-muhitni muhofaza qilish qonunlari bo'yicha bilim darajasi; 2) hududni davlat nazorati faoliyati; 3) bunday muammolarga davlatning javob berish samaradorligi; 4) atrof-muhit nazoratini tartibga solishning samaradorligi; 5) davlat tomonidan jarimalar va sanksiyalarni baholash; 6) jamoatchilik ishtiroki va ma'lumot olish darajasi.

3. Ma'lumotlarni tahlil qilish usuli - ushbu usuldan foydalangan holda, ma'lumotlar so'rovnomalar va hujjatlar orqali olingan ma'lumotlarga asoslangan oddiy hisoblash (masalan, foiz ko'rsatkichlari) orqali tahlil qilindi. Shuningdek, qonunlar va so'rovnoma yozuvlari solishtirildi. So'rovnoma natijalari birlashtirilib, atrof-muhit qonunchiligidagi asosiy muammolar va ularni qanday hal qilish kerakligi aniqlandi. Shunday qilib, natijalar faqat statistik ma'lumotlar emas, balki amaliy tavsiyalar shaklida ham taqdim etiladi.

4. Etika va cheklovlar - barcha so’rovnoma ishtirokchilari ongli rozilik bildirdilar, ammo bu qat'iy maxfiylikda amalga oshirildi va barcha xodimlarning shaxsiy ma'lumotlari tadqiqot maqsadlarida ishlatildi. Kamchiliklar shundaki, ba'zi javoblar subyektiv va javoblarni har bir joy va sektorda qamrab olish qiyin bo'lishi mumkin, biz barcha hududlar va sektorlarni qamrab ololmaymiz, buning uchun cheklangan imkoniyatlar mavjud.

Empirik natijalar. Eng muhimi, atrof-muhit qonunchiligi duch keladigan muammolarni aks ettirish, ya'ni “vaziyatning haqiqati”ni yoritib berish. Darhaqiqat, so'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 71,4 foizi atrof-muhitning buzilishi fuqarolarning atrof-muhitga bo'lgan motivatsiyasining yetishmasligi va fuqarolik mas'uliyatining pastligi natijasida yuzaga kelishini ko'rsatadi. Bu aholining atrof-muhit madaniyati va ekologik ta'lim tizimining rivojlanmaganligini aniq aks ettiradi. Bu esa fuqarolar orasida xabardorlik va atrof-muhit ishlarini samaraliroq qilishda ularning faol roli samarali qonunlar ishlab chiqarish uchun zarurligini ko'rsatadi. Davlat atrof-muhit nazorati tizimi nuqtai nazaridan, respondentlarning yarmi davlatning atrof-muhit tizimini qisman samarali deb baholadi. Shundan kelib chiqadiki, davlat nazorat mexanizmiga ega bo'lsa-da, uning qo'llanilishi to'liq samarali emas. Masalan, O'zbekiston Respublikasi "Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonunning 3-moddasiga ko'ra, ekologik nazoratning asosiy vazifalari nimalardan iborat hamda uning davlat va jamoatchilik, ya’ni xalq o’rtasidagi hamkorlik mas'uliyatiga asoslanuvchi tizim bo'lishi kerakligi haqida yozilgan, ammo bu norma amalda emas va deyarli ishlamaydi. Shuning uchun davlat va jamoat nazoratining qo'shma faoliyati va harakati juda muhimdir. Bundan tashqari, so'rovda qatnashganlarning 78,6 foizi atrof-muhit qonunlari va qoidalari haqida yuzaki xabardorlikni bildirdi. Yuqoridagi ushbu ko’rsatkich aholiga atrof-muhitning huquqiy masalalari bo'yicha ta'lim berishga e'tibor yetishmasligini aks ettiradi; aholining ko'pchiligi qonunlarning mazmuni va mohiyatini to'g'ri o'rganmagan. Jazolar va mas'uliyat bo'yicha so'rovga ko’ra esa respondentlarning 35,7 foizi atrof-muhit jinoyatlari uchun jazo darajasini yetarli emas, balki juda yumshoq deb baholagan. Bunga misol sifatida "Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risida" gi qonunning 29-moddasi havo ifloslanishini jarimalar bilan tartibga soladi, ammo moliyaviy javobgarlik iqtisodiy zarar bilan mos kelmaydi, shuning uchun bu holat ekologik qonunchilik amaliy kuchini zaiflashtiruvchi asosiy omillardan biridir. Bundan tashqari, so'rovnoma qatnashchilarining 42,9 foizi atrof-muhit qonunchiligini yaxshilashning eng muhim yo'nalishi sifatida jamoatchilik ishtirokini oshirishni ko'rsatdi. Bu fuqarolarning atrof-muhit borasidagi normativ-huquqiy hujjatlarning qabul qilish jarayonida faol ishtirok etish istagini ifodalaydi va fuqarolar ishtirok etishi kerakligini aniq aytadi, bu esa mamlakatning atrof-muhit qonunchiligini samaraliroq qilishga yordam beradi. Keyingi muhim nuqta shundaki, respondentlarning 64,3 foizi aholining atrof-muhit madaniyati darajasining pastligi va davlatning atrof-muhit ta'lim tizimining ishlamasligi mintaqalarda hali ham mavjud bo'lgan atrof-muhit muammolarining sabablaridan biri ekanligini bildiradi. Davlat siyosatini kuchaytirish va atrof-

muhit ta'limini kuchaytirish bo'yicha yana bir tasdiq bu natijadan olinishi kerak. Yuqoridagi empirik natijalar amalda atrof-muhit qonunchiligiga ko'proq hissa qo'shish, uning samaradorligini oshirish hamda davlatda fuqarolik jamiyatining rolini targ'ib qilish uchun aniq qoidalarni belgilash uchun muhim hisoblanadi.

Xulosa. So’rovnoma natijasida olingan tahlil, empirik tekshiruv va normativ-huquqiy hujjatlar bazasini baholash asosida atrof-muhit qonunlarini yaratish muammosi ko'p qatlamli va tizimli ekanligi xulosasi chiqarilishi mumkin. Empirik ma'lumotlarga asoslanib, masalan, mintaqaviy atrof-muhit inspeksiya faoliyati: chiqindilarni boshqarish holati, suvdan foydalanish, sanoat chiqindilarini monitoring qilishning ochiq statistikasi, haqiqiy vaziyat quyidagicha ko'rsatiladi:

- Atrof-muhit qonunchiligini normativ uyg'unlashtirish yetarli emas;
- Chiqindilarni boshqarish va ekologik siyosatga nisbatan hurmatni ta’minlash muhiti mavjud, ammo yaxshi rivojlanmagan;
- Suv resurslaridan joriy qonunchilikka asosan va unumli foydalanish to'liq amalga oshirilmagan;
- Atrof-muhit nazorati organlarining texnik va institutsional salohiyati cheklangan;
- Aholi o’rtasidagi past ekologik-huquqiy madaniyat.

Taklif va tavsiyalar. Ushbu muammolar quyidagi huquqiy va amaliy tavsiyalarni shakllantirishga olib keldi:

1) Atrof-muhit qonunchiligini tizimli kodifikatsiya qilish. Atrof-muhitni boshqaruvchi yagona qoidalar to'plamini ta'minlash uchun uyg'unlashtirilgan va izchil yagona formatni kiritish, ekologik ijroiya organlari mas'uliyatlari va huquqlari bilan bog'liq noaniqliklarni bartaraf etish, ijroni amaliy qilish;

2) Atrof-muhit nazorati mexanizmini kuchaytirish. Masalan, zamonaviy uskunalar, mobil laboratoriyalar va boshqa raqamli monitoring funksiyalarini taqdim etishni tavsiya etamiz, mintaqaviy inspeksiyalarda tayyorlash va foydalanish uchun, ularning vakolatlarini belgilash bilan birga, nazorat jarayonlarini real vaqt rejimida monitoring qilish uchun raqamli platformani joriy etish;

3) Mintaqalar bo'yicha maxsus chiqindilarni yo'q qilish strategiyalarini shakllantirish. Bu mintaqalar bo'yicha saralash punktlari, qayta ishlash zavodlari va logistika infratuzilmasini optimallashtirish, maxsus funksiyalarga ega xususiy kompaniyalarni targ'ib qilish va chiqindilarning iqtisodiy egaligini oshirish kerak;

4) Suv va yer resurslaridan foydalanishni raqamlashtirish. Endi suv hisoblagichlarini joriy etishni tezlashtirish, suvdan foydalanish limitlari uchun elektron monitoring tizimlarini yaratish va noqonuniy foydalanish uchun javobgarlikni keskin oshirish zarur;

5) Aholi va biznes subyektlarining atrof-muhit madaniyatini oshirish. Ta’lim muassasalarida tizimli atrof-muhit ta'limini kuchaytirish, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarda keng ko'lamli atrof-muhit targ'iboti va loyihalarini rag'batlantirish samarali bo'ladi;

6) Atrof-muhit iqtisodiy mexanizmlarini bosqichma-bosqich amalga oshirish. "Ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyiliga asoslangan soliqlar va kompensatsiya to'lovlari tizimini takomillashtirish. Atrof-muhitni moliyalashtirish loyihalari uchun yashil obligatsiyalar va ekologik fondlarni kengaytirish. Biroq atrof-muhit qonunlarini kuchaytirish O'zbekistonda atrof-muhitni muhofaza qilish, jamoat salomatligi va iqtisodiy barqarorlik uchun strategik ustuvorlik bo’lib qolaveradi. Muammoni faqat alohida qonunlarni o'zgartirish orqali hal qilish mumkin emas, tahlil

muammolarni hal qilish va tizimli islohotlar ularga yechim berishi mumkinligini ko'rsatadi. Ushbu maqolaning natijalari atrof-muhit qonunchiligini modernizatsiya qilish, institutsional islohotlar va atrof-muhitni muhofaza qilish uchun muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega tavsiyalarni tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdullayev, X. (2022). *Ekologik huquq va barqaror boshqaruv.* Yangi asr avlodi.

2. Brundtland, G. H. (1987). *Our common future: World Commission on Environment and Development.* Oxford University Press. https://www.brundtland.co.za/wp-content/uploads/2022/08/Brundtland-Report-1987-Our-Common-Future.pdf

3. Carter, R. (2012). *Environmental governance and policy.* Routledge.

4. Jo‘rayev, D. (2021). *O‘zbekiston ekologik siyosati va huquqiy mexanizmlarining takomillashuvi.* Yuridik fanlar jurnali, 4(2), 35–44.

5. Karamov, B., Mamatqulov, A., & Sharipova, D. (2020). O‘zbekiston ekologik qonunchiligida monitoring muammolari. *Ekologiya va huquq,* 3(1), 18–26.

6. O‘zbekiston Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi. (2022). *Yillik ekologik monitoring hisobotlari.*

7. O‘zbekiston Respublikasi. (1992). *Tabiatni muhofaza qilish to‘g‘risidagi qonun* (754-XII-son, 9 dekabr 1992). Lex.uz. https://lex.uz/acts/-107115

8. O‘zbekiston Respublikasi. (1998). *Yer kodeksi* (598-I-son, 30 aprel 1998). Lex.uz. https://lex.uz/docs/-152653

9. O‘zbekiston Respublikasi. (2002). *Chiqindilar to‘g‘risidagi qonun* (362-II-son, 5 aprel 2002). Lex.uz. https://lex.uz/ru/docs/-42423?ONDATE=21.04.2021

10. O‘zbekiston Respublikasi. (2013). *Ekologik nazorat to‘g‘risidagi qonun* (O‘RQ-363-son, 27 dekabr 2013). Lex.uz. https://lex.uz/ru/docs/-2304953

11. O‘zbekiston Respublikasi. (2023). *O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi* (30 aprel 2023). Lex.uz. https://lex.uz/docs/-6445145

12. Peterson, J. (2015). Environmental policy reforms and sustainable development. *Global Environmental Review,* 22(3), 112–124.

13. Zokirov, S. (2020). *Ekologik monitoring tizimining rivojlanishi va huquqiy asoslari.* Fan.